

УДК 378.018.8:373.2.011.3-051]: 37.015.3-053.4
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.77-1.8>

Л. В. Іщенко

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри психології та педагогіки розвитку дитини
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Т. М. Дука

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО РОЗВИТКУ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкрито проблему підготовки майбутніх вихователів до розвитку дослідницької активності старших дошкільників, здійснено аналіз досліджень, визначено особливості розвитку дослідницької активності дошкільників, розкрито теоретичні підходи до розуміння поняття «дослідницька активність». Поняття «дослідницька активність» розглядаємо як стійке прагнення особистості дитини старшого дошкільного віку реалізувати за допомогою пошукової діяльності потребу в пізнанні об'єктів навколишнього світу та відкритті нових для неї знань. Звернено увагу майбутніх вихователів на структуру (прийняття пізнавального завдання; висунання гіпотез отримання результатів; відбір способів і планування досягнення результатів; перевірка обраного способу висунутих припущень) та характерні особливості розвитку дослідницької діяльності в дошкільному дитинстві (у 5–6 років у дитини починає розвиватися вибірковість дослідницької активності, яка забезпечує постійну відкритість дитини до нового, яка виражається в пошуку невідповідностей і суперечностей). Компетентність педагога вбачаємо в успішності розв'язання взаємопов'язаних завдань: бачити дитину в освітньому процесі, створювати умови для успішного розвитку дослідницької активності, досягати освітніх цілей, ефективно взаємодіяти з дітьми та іншими суб'єктами освіти, організовувати і використовувати розвивальне освітнє середовище. Підготовка майбутніх вихователів передбачає сформованість необхідних умінь і навичок, які необхідні для організації процесу розвитку дослідницької активності дошкільників. У руслі реалізації теоретичних засад підготовки майбутніх вихователів до розвитку дослідницької активності дошкільників у закладі дошкільної освіти проведено ділову гру «Роль предметно-розвивального середовища в розвитку дослідницької активності старших дошкільників». Забезпечення якості освітнього процесу з розвитку дослідницької активності старших дошкільників передбачає необхідність підвищення теоретичної, практичної, організаційно-методичної підготовки майбутніх вихователів у закладі вищої освіти.

Ключові слова: активність, діяльність, пізнавальна активність, пошукова діяльність, дослідницька діяльність, дослідницька активність старших дошкільників.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування суспільства, насамперед в умовах модернізації освіти, цінним є активне пізнавальне ставлення особистості до дійсності, прагнення і здатність досліджувати її, знаходити нові оригінальні стратегії поведінки і діяльності. Одним із пріоритетів освіти стає розвиток у дітей уміння самостійно здобувати знання про навколишній світ, знаходити оптимальні способи досягнення результату, нетрадиційно мислити, що досягається за рахунок розвитку дослідницької активності.

Сучасне суспільство потребує активної особистості, здатної до пізнавально-діяльничої самореалізації, до вияву дослідницької активності і творчості у вирішенні життєво важливих проблем. Формування та розвиток такої особи-

стості необхідно починати вже в дошкільному дитинстві (О.Г. Брежнева, О.М. Поддьяков, А.Г. Гогоберідзе, З.А. Михайлова, Л.М. Кларін, І.Е. Куликівська та ін.).

Цими позиціями гостро зумовлюється необхідність розв'язання проблеми підготовки майбутніх вихователів, здатних забезпечити розвиток дослідницької активності дітей старшого дошкільного віку, оскільки педагог є і об'єктом, і провідником позитивних змін.

Дошкільний вік – це відповідальний період становлення особистості, а від якості освітніх послуг у ЗДО значно залежить подальший розвиток дитини. Дошкільна освіта покликана забезпечити саморозвиток і самореалізацію дитини, сприяти розвитку пізнавальної активності та ініціативи дошкільника [4]. Так, науковий пошук ефек-

тивних засобів розвитку дослідницької активності дошкільників є актуальною проблемою, що вимагає теоретичного і практичного вирішення. Окреслене зумовлює потребу в оновленні змісту, форм і методів фахової підготовки майбутніх вихователів у закладі вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень та публікацій засвідчує, що сформована дослідницька активність сприяє становленню суб'єктної позиції дошкільника в пізнанні навколишнього світу (А.М. Богуш, О.Г. Брежнева), чим забезпечує готовність до школи (О.М. Поддьяков). У старшому дошкільному віці створюються важливі передумови для цілеспрямованого розвитку пізнавальної активності дітей, розвитку мислення (О.М. Поддьяков, О.М. Дьяченко), становлення пізнавальних інтересів (Н.В. Гавриш, Т.О. Піроженко, Л.М. Манєвцева, М.Л. Семенова), розвитку продуктивної (О.В. Долинна, Т.С. Комарова, Н.П. Сакуліна, Н.А. Ветлугіна) і творчої (І.М. Біла, Д.Б. Богоявленська, О.М. Матюшкін, С.В. Уфимцева) діяльностей. Усе це створює реальну основу для розвитку дослідницьких умінь дітей старшого дошкільного віку і вдосконалення дослідницької активності.

Можемо констатувати той факт, що дослідження науковців велися в руслі вивчення проблем пізнавальної й інтелектуальної активності, продуктивної та творчої діяльностей дітей дошкільного віку.

Також низку досліджень присвячено дослідницько-пошуковій (Г.О. Іванова, Н.В. Лисенко, Н.Ф. Яришева), експериментальній (Г.В. Беленька, Н.В. Лисенко) діяльностей дітей та пошуку оптимальних методів їх організації у закладі дошкільної освіти.

Сьогодні ми є свідками того, як у системі дошкільної освіти формується один з ефективних методів пізнання навколишнього світу – експериментування. Сучасні дослідники, як-от Г.В. Беленька, Л.І. Зайцева, О.Л. Іванова, З.П. Плохій, О.М. Поддьяков, О.І. Савенков, рекомендують використовувати метод експериментування у роботі з дітьми дошкільного віку. Надання дитиною переваг такому виду діяльності, як експериментування, є надійним маркером вияву в дитини високої пізнавальної активності. У цих роботах розкривається роль дослідницької та експериментальної діяльностей у формуванні та розвитку особистості, дитини, її активності. Науковці обґрунтували проблемність у навчанні та розвитку дітей дошкільного віку, розробили творчо-розвивальні технології та започаткували проблемно-пошукові методи у процесі викладання. Зазначимо, що проблема розвитку дослідницької активності дітей старшого дошкільного віку не була предметом спеціального дослідження.

Мета статті полягає у розкритті особливостей підготовки майбутніх вихователів до розвитку дослідницької активності старших дошкільників.

Виклад основного матеріалу. Проблема розвитку дослідницької активності особистості становить інтерес для багатьох наук (філософія, психологія, психофізіологія, педагогіка та ін.) Філософською методологічною основою окресленої проблеми є положення про діалектичну єдність емпіричного і теоретичного, чуттєвого і раціонального рівнів пізнання під час визнання провідної ролі практики й активності особистості (В.П. Філатов, А.Т. Шумілін). Процес пізнання розгортається як безперервне сходження особистості до усвідомлення суті і закономірностей процесів, що відбуваються у світі, що вимагає від суб'єкта відкритого ставлення до дійсності, знаходження нових пізнавальних, дослідницьких стратегій. Дослідницька активність – це універсальний компонент людської діяльності, що виконує найважливіші функції у розвитку пізнавальних процесів, соціалізації особистості та становленні її суб'єктної позиції [4].

Найважливішим напрямом пізнавального розвитку людини є формування комплексу дослідницьких здібностей, що забезпечують діяльність у новому і складному багатофакторному динамічному середовищі.

Логіка окресленого дослідження вимагає розгляду понять «активність» «діяльність», «пізнавальна активність», «пошукова діяльність», «дослідницька діяльність», «дослідницька активність», «дослідницька поведінка», «допитливість».

Аналіз досліджень засвідчує, що є різні теоретичні підходи до розуміння дослідницької активності (О.В. Дибіна, О.Л. Князева, О.М. Матюшкін, О.М. Поддьяков, О.І. Савенков). Для того, щоб розкрити поняття «дослідницька активність», необхідно проаналізувати більш загальне поняття «активність».

Термін «активність» (як предмет дослідження різних наук) трактується неоднозначно. Так, О.М. Поддьяков розглядає активність як здатність змінювати навколишню дійсність відповідно до власних потреб, поглядів, цілей. Активність, на його думку, є особливістю особистості, яка виявляється в енергійній ініціативній діяльності [4, с. 61].

Аналіз наукових досліджень учених засвідчує взаємозв'язок понять «активність» і «діяльність». Розкриваючи сутність активності, дослідники (Б.Г. Ананьєв, О.М. Леонтьєв) розглядають діяльність як узагальнену характеристику людської активності. Незважаючи на діалектичний взаємозв'язок окреслених понять, необхідно вказати на відмінності. Так, С.Л. Рубінштейн зазначав, що діяльність є специфічною формою засвоєння та перетворення навколишнього світу. Особистість формується і розвивається у процесі діяльності.

Дослідниця К.А. Альбуханова-Славська зазначає, що поняття «активність» ширше за поняття «діяльність», оскільки активність виявляється багатоаспектно (не тільки в діяльності, а й у спілкуванні, у пізнанні (протягом усього життєвого шляху особистості)) [1, с. 116]. Як риса особистості, на думку О.Г. Брєжнєвої, активність постійно змінюється, що ускладнює її характеристики.

На наш погляд, підхід до визначення активності як до якісної характеристики діяльності є правомірним, але не вичерпує суті активності. Активність визначає якість діяльності, але досить специфічно (через ставлення суб'єкта до процесу діяльності). Ситуація щодо ставлення включає готовність, прагнення до діяльності, бажання зробити її швидше, виявити ініціативу, винахідливість.

Дослідницьку поведінку О.М. Поддьяков визначає як одну з фундаментальних форм взаємодії живих істот із реальним світом, спрямовану на пізнання, пошук і опанування нової інформації із зовнішнього оточення як сутнісну характеристику діяльності людини [4].

Підґрунтям пошукової поведінки є дослідницька активність, яка забезпечує цілеспрямоване й наполегливе прагнення суб'єкта до пошуку способів і прийомів вивчення сутності певного об'єкта і шляхів розв'язання пов'язаної з ним проблемної ситуації. Дослідницька активність спонукає суб'єкта до набуття необхідних дослідницьких навичок і вмій. Пізнавальна потреба дитини виявляється у формі дослідницької активності, яка спрямована на дослідження нового [6].

На основі аналізу сучасних підходів дослідницька активність суб'єкта визначається як виражене наполегливе прагнення особистості, спрямоване на пошук вирішення значущої для неї проблеми завдяки пошуковим діям, дослідницьким умінням. Результатом дослідницької активності стає отримання нових знань і можливість подальшого пізнання суб'єктом.

Одним із найбільш яскравих і ранніх виявів активності дитини є її безкорисливе прагнення до пізнання і дослідження навколишнього світу. Як зазначає М.І. Лісіна, дослідницька активність виявляється у дитини як широка допитливість до всього нового і завершується опануванням нових знань і формуванням початкових уявлень [2, с. 67].

У своїх працях О.М. Поддьяков [4] також звертає увагу на те, що дослідницька активність дитини виявляється як внутрішнє прагнення, що породжує дослідницьку поведінку і створює умови для психічного розвитку та процесу саморозвитку дитини. О.М. Матюшкін розглядає дослідницьку активність дитини як основний вияв її креативності, яка виявляється у високій вибірковості до досліджуваного об'єкта.

Особистісний підхід до визначення активності дозволяє розглянути її як якість особисто-

сті (Л.І. Божович, А.Г. Ковальов, Г.І. Щукіна), як рису або властивість особистості (М.І. Лісіна). Визначальним показником активності як якості особистості є її ставлення до діяльності, що виявляється в прагненні домогтися оптимального результату, у самостійності вибору способів досягнення мети. Активність як риса особистості виявляється в стані готовності, прагненні до самостійної діяльності, виборі оптимальних шляхів для досягнення поставленої мети [2].

На особливий інтерес заслуговує позиція К.А. Абульханової-Славської, яка вважає, що активність – це функціонально-динамічна якість особистості, яка інтегрує і регулює в динаміці всю її особистісну структуру (потреби, здібність, воля, свідомість), що забезпечує особистості можливість урахувувати вимоги суспільства і самовиражатися як суб'єкт діяльності [1, с. 48].

У низці досліджень (К.А. Альбуханова-Славська, О.М. Матюшкін, О.М. Поддьяков, О.І. Савенков та ін.) знаходимо визначення активності з позиції характеристики індивіда як суб'єкта. Автори зазначають, що активність – це провідна характеристика людини як суб'єкта діяльності, яка виявляється в ініціативному, самостійному, творчому ставленні до дійсності, інших людей і до себе. Так, К.А. Альбуханова-Славська вважає, що активність – це такий спосіб самовираження, за якого забезпечується цілісність, зберігається автономність особистості і досягається її суб'єктність. Як риса особистості активність передбачає індивідуальну звичну форму поведінки людини, у якій реалізується її ставлення до діяльності [1].

Таким чином, активність особистості визначається її потребами і реалізується в стані готовності і вираженого прагнення до вибору оптимальних шляхів досягнення поставленої мети в самостійній діяльності й отриманні результатів. Активність передбачає ініціативність, самостійність, відповідальність особистості у виборі об'єктів, засобів, шляхів досягнення мети.

Аналіз досліджень показує, що поняття «пізнавальна активність» розглядається у взаємозв'язку з такими поняттями, як «інтелектуальна активність» (Д.Б. Богоявленська), «дослідницька діяльність» (П.Я. Гальперін, О.В. Запорожець), «дослідницька активність» (О.М. Матюшкін), «дослідницька поведінка» (О.М. Поддьяков), «допитливість» (Е.П. Торенс), «дослідницька ініціативність» (О.М. Поддьяков), «дослідницька позиція» (О.І. Савенков).

Так, О.І. Савенков, звертає увагу на те, що поняття «дослідницька активність», «дослідницька поведінка», «дослідницька діяльність» мають суттєві відмінності. Автор розглядає дослідницьку поведінку як особливий вид поведінки, в основі якої лежить дослідницька активність, спрямована на вивчення об'єкта або нетипової проблемної

ситуації [6]. Дослідницька активність при цьому розглядається як стимул до здійснення дослідницької діяльності, що, на наш погляд, неправомірно обмежує сутність дослідницької активності та суб'єктивне відкриття світу самою дитиною.

Таким чином, дослідницьку активність дітей старшого дошкільного віку розглядаємо як стійке прагнення реалізувати за допомогою пошукової діяльності потребу в пізнанні об'єктів навколишнього світу та нових для дитини знань.

Реалізація дослідницької активності забезпечує дитині практичне опанування світу і лежить в основі творчого типу розвитку особистості. Організуючи роботу в закладі дошкільної освіти, необхідно враховувати особливості розвитку дослідницької діяльності в дошкільному віці. У працях О.М. Матюшкіна [3], О.М. Поддьякова [4] визначено особливості розвитку дослідницької активності дошкільників, зокрема :

- на ранніх етапах розвитку дитини дослідницька активність виступає у формі орієнтовної дослідницької діяльності і становить передумову інтуїтивного розуміння і мимовільного запам'ятовування;

- у дітей виявляється допитливість до всього нового, що виражається в самостійній постановці питань і проблем у ставленні до невідомого (3–5 років). Розвиток дослідницької активності відбувається як пошук відповідей на ці запитання;

- у 5–6 років у дитини починає розвиватися вибірковість дослідницької активності, виявляється інтерес не тільки до різноманітних досліджень, а й до конкретних проблем, які починають особливо цікавити її. Дослідницька активність у цей період забезпечує постійну відкритість дитини до нового, виражається в пошуку невідповідностей і суперечностей [4], у власній постановці нових запитань і проблем. При цьому часто невдача породжує проблему і викликає дослідницьку активність дитини.

Умовою розвитку дослідницької активності дитини є його суб'єктна позиція, яка виявляється в умінні висунути гіпотезу вирішення проблеми в умовах різноманітної пошукової діяльності та експериментування. З огляду на це, вихователь закладу дошкільної освіти має бути обізнаний у методиці організації пошукової дослідницької діяльності, знати її структуру. Так, М.І. Лісіна [2] виокремлює таку структуру пошукової діяльності старшого дошкільника, як:

- прийняття або пропозиція дітьми пізнавального завдання;

- висування припущень отримання результатів;

- відбір способів і планування досягнення результатів;

- перевірка обраного способу висунутих припущень;

- аналіз фактів і формулювання висновків.

Вихователь дошкільного закладу має орієнтуватися на те, що всі етапи пошукової діяльності здійснюються в процесі активного спостереження дітей, участі їх у досліджах, експериментуванні, у процесі бесід евристичного характеру.

Ми виходили з розуміння того, що найважливішою функцією сучасного педагога є сприяння безперервній освіті дитини і створення засобами педагогічної діяльності умов для вияву самостійності, творчості, дослідницької активності.

Компетентність педагога визначається ступенем успішності розв'язання взаємопов'язаних завдань: бачити дитину в освітньому процесі, створювати умови для успішного досягнення дитиною освітніх цілей, ефективно взаємодіяти з дітьми та іншими суб'єктами освіти, організувати і використовувати розвивальне освітнє середовище [2].

Забезпечення якості освітнього процесу передбачає необхідність підвищення теоретичної, практичної, організаційно-методичної компетентності фахівців у питаннях розвитку дослідницької активності дошкільників.

Із метою підвищення рівня теоретичної компетентності майбутніх вихователів з окресленої проблеми проведено колоквиум на тему «Експериментування як засіб розвитку дослідницької активності дітей дошкільного віку», де розкривалася актуальність вивчення проблеми і її значення для інтелектуального розвитку дітей та підготовки їх до школи.

Для реалізації теоретико-методичної підготовки майбутніх фахівців до розвитку дослідницької активності дошкільників у закладі дошкільної освіти була проведена ділова гра на тему «Роль предметно-розвивального середовища в розвитку дослідницької активності старших дошкільників», де аналізувалося конкретне середовище в старших групах, обговорювалися його роль і значення для розвитку дослідницької активності дітей, визначався необхідний перелік предметів, матеріалів і устаткування для збагачення куточка експериментування.

Реалізація організаційно-методичних засад підготовки майбутніх вихователів до розвитку дослідницької активності передбачала обговорення таких тем: «Сучасні методи розвитку дитячого експериментування», «Роль ТРВЗ у розвитку дослідницької активності дошкільників», «Структура дослідницької активності дітей старшого дошкільного віку», «Форми організації дослідницької діяльності дошкільників». Додатково проводились методичні та ігрові практикуми, на яких вихователі вчилися організувати дитяче експериментування.

Для закріплення навчального матеріалу про сутність, структуру дитячої дослідницької активності майбутнім вихователям запропонували

оформити таблицю груп дослідницьких умінь, необхідних для розвитку окресленої якості у старших дошкільників; визначити принципи організації предметно-розвивального середовища. Підсумком стало виготовлення вихователями макета предметно-розвивального середовища в старшій групі ЗДО.

Задля підвищення рівня практичної компетентності вихователів із розвитку дослідницької активності старших дошкільників були проведені практики, на яких вони здійснювали різноманітні експерименти з предметами і матеріалами, розробляли наочні схеми послідовності дій в експериментуванні та аналізували способи досягнення результату.

Висновки і пропозиції. Забезпечення якості освітнього процесу з розвитку дослідницької активності старших дошкільників передбачає необхідність підвищення теоретичної, практичної, організаційно-методичної підготовки майбутніх вихователів у закладі вищої освіти.

Проблема розвитку дослідницької активності дітей багатогранна і дозволяє окреслити шляхи подальшого дослідження. Необхідно вивчити динаміку розвитку дослідницької активності в експериментуванні в період дошкільного дитинства, виявити розвивальний потенціал інтегрова-

ного підходу в розвитку дослідницької активності, а також вивчити проблему наступності в розвитку дослідницької активності дітей у старшому дошкільному і молодшому шкільному віці в контексті ідеї безперервної освіти.

Список використаної літератури:

1. Альбуханова-Славская К.А. Типология активности личности. *Психологический журнал*. 1985. № 5. С. 3–18.
2. Лисина М.И. Развитие познавательной активности детей в ходе общения со взрослыми и сверстниками. *Вопросы психологии*. 1982. № 4. С. 18–35.
3. Одаренность и возраст. Развитие творческого потенциала одаренных детей: учебное пособие. Под ред. А.М. Матюшкина. Москва, 2004. 192 с.
4. Поддьяков А.Н. Исследовательское поведение: стратегии познания, помощь, противодействие, конфликт. Москва, 2000. 266 с.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Москва, 1946. 704 с.
6. Савенков А.И. Путь в неизведанное: Развитие исследовательских способностей школьников: *Методическое пособие для школьных психологов*. Москва, 2005. 203 с.

Ishchenko L., Duka T. Preparation of future educators for the development research activity of older preschool children

The article reveals the problem of preparing future educators for the development of research activity of senior preschoolers, analyzes the research, identifies the features of the development of research activity of preschoolers, reveals theoretical approaches to understanding the concept of "research activity". We consider the concept of "research activity" as a stable desire of the personality of an older preschool child to realize through search activities the need to learn about the objects of the world and discover new knowledge and the possibility of their further application in activities. The attention of future educators is drawn to the structure (acceptance of cognitive task; hypotheses of obtaining results; selection of methods and planning of results; verification of the chosen method of assumptions) and characteristic features of research activity in preschool childhood (at 5–6 years the child begins to develop research selectivity activity that ensures the child's constant openness to the new, which is expressed in the search for inconsistencies and contradictions). We see the competence of the teacher in the success of solving interrelated tasks: to see the child in the educational process, to create conditions for successful development of research activity, to achieve educational goals, to interact effectively with children and other subjects of education, to organize and use developmental educational environment. Training of future educators involves the formation of the necessary skills and abilities that are necessary for the organization of the process of development of research activity of preschoolers. In order to increase the level of students' knowledge about the effective conditions for organizing the development of research activity of preschoolers in a preschool institution, a business game was held on the topic: "The role of subject-development environment in the development of research activity of senior pre-schoolers". Ensuring the quality of the educational process for the development of research activity of senior preschoolers, implies the need to increase the theoretical, practical, organizational and methodological training of future educators in higher education.

Key words: activity, activity, cognitive activity, search activity, research activity, research activity of senior preschoolers.